

**Джерела
та біографічні студії**

Володимир Кудлач (м. Одеса)

Одеські адреси скульптора Бориса Едуардса

Стаття присвячена Борису Едуардсу, видатному одеському скульптору європейського рівня у період його активної виставкової діяльності як члена Товариства південноросійських художників (ТПРХ) у першій половині 1890-х рр. На основі довідкової та адресно-довідкової літератури, каталогів виставок ТПРХ, мап міста та окремих мистецтвознавчих видань досліджується місце проживання Б. В. Едуардса в Одесі в означений період.

Ключові слова: Товариство південноросійських художників, скульптор Борис Едуардс, українська скульптура, скульптори Одеси.

Volodymyr Kudlach

Following Boris Edwards traces

The article is devoted to Boris Edwards, a prominent Odesa sculptor of European level, during its active exhibition activities as a member of the Association of the South Russian artists in early 1890. Boris Edwards' residence in Odesa during that period is studied on the base of reference books, exhibition catalogs of the association, maps and some art history books.

Boris Edwards (1860-1924) – son of merchant, Russified British partial of Irish origin and Ukrainian aristocrat of Maksimovic family. The article used documents from the collections of the Odesa National Research Library, the State Archives of Odesa region, publications in scientific collections.

Edwards entered the history of Ukrainian art as a talented sculptor who has successfully worked as a muralist and author of chamber works. Portrait genre and works of religious themes were the priority in his work. Among the famous works of master – a group of sculptures “Christ and the Sinner” (silver medal at the World Exhibition in Paris, 1900); busts of Louis Pasteur, “Shurka”, monuments of Andreyevskiy E., A. Pushkin, M. Gogol, Alexander Suvorov. Among his latest sculptures – “The lady in the chair” created in Malta, where the sculptor emigrated in 1919. This work was exhibited in 1923 at the Colonial Exhibition.

In 1890, the enterprising sculptor opened the Atelier of Art and Industry sculpture at Sofievska Street, 18, and four years later – a bronze foundry in the courtyard of his house in Sofievska Lane, which was the first workshop of such type in Ukraine.

Key words: Association of the South Russian artists, sculptor Boris Vilyamovych Edwards, Ukrainian sculpture, sculptors of Odesa.

Владимир Кудлач

Одесские адреса скульптора Бориса Едуардса

Статья посвящена Борису Эдуардсу, выдающемуся одесскому скульптору европейского уровня в период его активной выставочной деятельности как члена Товарищества южнорусских художников (ТЮРХ) в первой половине 1890-х гг. На основе справочной и адресно-справочной литературы, каталогов выставок ТЮРХ, карт города и отдельных искусствоведческих изданий исследуется место проживания Б. В. Эдуардса в Одессе в упомянутый период.

Ключевые слова: Товарищество южнорусских художников, скульптор Борис Эдуардс, украинская скульптура, скульпторы Одессы.

Вступ. Про скульптора Бориса Васильовича Едуардса (Бориса Вільямовича Едвардса, 1860-1924)¹ написано багато і за життя, і після його смерті. Однак, ці публікації носять фрагментарний характер. На сьогодні відсутні не лише монографічне дослідження, але й не зібраний ґрунтовний альбом його творів. У біографії Едуардса є ще багато нез'ясованих моментів, зокрема, пов'язаних з датою народження і смерті², родоводу³, місцезнаходження багатьох його робіт тощо. До таких маловивчених питань слід віднести і місце проживання Едуардса у різні періоди його життя⁴. У цій публікації автор обмежується 1890-1895 роками,

тобто періодом його ранньої активної участі в ТПРХ, одним із співзасновників якого він був. Цей екскурс в історію прояснить деякі питання краєзнавчого та мистецтвознавчого характеру.

Свій власний будинок скульптор звів у 1893 році⁵ за проектом інженера Семена Чеховича в Софіївському провулку (він же Новий, Малий, Кароводіна, Скульптурний, згодом Бібліотечний, нині – Ляпунова). До переходу у власний будинок, Борис Вільямович мешкав по вулиці Софіївській, 18. Таку адресу (часом додаючи уточнення – «будинок Кароводіна») він вказував під час підготовки до участі у перших чотирьох виставках ТПРХ⁶. Це

¹ Повне ім'я скульптора подається в російській редакції. Його батько – Вільям Едвардс, ірландець за походженням, був англійським підданним, комерсантом, що продовжив в Одесі торгівельну справу свого батька Джозефа Вільяма Едвардса (Josef William Edwards). Прадід Бориса William Edwards був квартирмейстером 20-го гусарського полку в британській армії. Він помер в Гібралтарі у 1815 році (ДАОО, ф. 154, оп. 1, спр. 22, арк. 14).

² На особовій справі Б.В. Едуардса із фонду Державного архіву Одеської області (ДАОО) датою народження Бориса Едуардса вказаний 1861 рік. Автор детально ознайомився з документами справи, і не виявив підтвердження цього факту. Усі наявні довідники вказують на 1860 рік. Швидше за все, було взято до уваги повідомлення І. Антоновича, який у брошурі «Скульптура Б.В. Едуардса, 1884-1899» написав, що скульптор народився в 1861 році. Щодо дати смерті скульптора, то повідомлення племінника, художника Михайла Андрієнка-Нечитайла, спонукають до перегляду широко поширеної – 1924 рік. Він вважав, що Едуардс помер на початку 1930-х років в Англії, де на той час жив розпорядник майна Бориса, російський емігрант і відомий колекціонер Михайло Брайкевич, що певний час був його кредитором. Можливо прояснити ситуацію з цього питання міг би Олександр Маніович, який детально ознайомлений зі щоденниками Едуардса, писаними на Мальті. Він також посвячений у перебіг пошуків могили скульптора на цьому острові. З посиланням на щоденник Едуардса, О. Маніович стверджує, що в останніх записках (31 грудня 1923 року), які дійшли до нас, Едуардс не скаржився на стан свого здоров'я. Є ще одне джерело, яке заслуговує на довіру – це лист з Парижа приятеля Едуардса Петра Нілуса до Євгена Буковецького, у якому повідомляється про кончину скульптора. Цитата: "... а вот недавно на Мальте умер Эдуардс – так и не довелось встретиться, а он меня искал в Вене". Лист датований 29 квітня 1924 року.

³ Щоденникові записи Б.В. Едуардса містять більше повідомлень про родовід з боку батька, що обумовлено, в першу чергу, пошуком генеалогії у зв'язку з домаганням спадку від родича по лінії діда, який помер в Нью-Йорку, де мав земельну ділянку на Манхеттені (на основі повідомлень англійських і російських газет у 1892 р.). Він визнає, що про родовід по лінії матері Софії Юрїївни Кирякіної, «яка походила із сім'ї чиновника», йому нічого не відомо. Пращури матері Бориса Едуардса походили з козацько-шляхетського роду Максимовичів, тож нам ще доведеться поглиблювати знання з генеалогії Едуардса. 15-річного Бориса, як і одного з його братів, батько вигнав з дому за непослух, після чого зв'язки з родиною перервалися. Цей факт свідчить про патріархальний устрій сім'ї Едуардсів.

⁴ Відомо, що одеський будинок комерсанта Вільяма Едуардса знаходився по вул. Ямській (нині Ніжинська). Борис проживав у ньому до 1874 року, поки розгніваний батько (на той час розорений) не вигнав його і одного з братів за непослух з дому. Понад рік юнак поневірявся, аж до вступу до Одеської рисувальної школи, де потрапив під опіку відомого одеського скульптора і педагога, добросердного Луїджі Іоріні.

⁵ *Пилявский В.А.* Здания, сооружения, памятники Одессы и их зодчие : справочник / сост. В.А. Пилявский. – Одесса, 2010.

⁶ *Каталог первой периодической выставки картин, рисунков, акварели, скульптуры. – Одесса, [1890]. – 4 с.; Каталог второй периодической выставки южнорусских художников в Одессе. – [Одесса, 1891]. – 7 с.; Каталог III-й периодической выставки южнорусских художников в Одессе. – Одесса, 1892. – 8 с.; Каталог IV-й периодической выставки южнорусских художников в г. Одессе. – [Одесса, 1893]. – 8 с.; Каталог V-й периодической выставки южнорусских художников в Одессе. – [Одесса, 1894]. – 8 с.; Иллюстрированный каталог пятой выставки южнорусских художников в Одессе. – Одесса : изд. Е.И. Буковецкого, 1894. – 8 с.; Каталог VI-й периодической выставки южнорусских художников в Одессе. – [Одесса, 1895]. – 8 с.; Каталог седьмой периодической выставки южнорусских художников в Одессе. – [Одесса, 1896]. – 8 с.; Каталоги вказують одну і ту саму адресу впродовж кількох років поспіль. Це підстави вважати, що вже у 1890-му році Едуардс проживав по вулиці Софіївській, 18.*

дає підстави вважати, що за згаданою адресою Едуардс поселився вже у 1890 році, що не в останню чергу було продиктовано також близькістю квартири до ділянки, на якій він невдовзі збудує власний будинок. Є ще обставина, чому Едуардс квартирував саме на Софіївській вулиці.

П'ята виставка товариства відкрилася 1 жовтня 1894-го року, і на цей час Борис Едуардс вже перебрався у власне помешкання, про що свідчать дані, вказані в наступних каталогах періодичних виставок ТПРХ та Товариства пересувних художніх виставок⁷. Зазначимо, що "Адрес-календарь одесского градоначальства" на 1894 рік повідомляє, що "класный художник Борис Вильямович Эдуардс" проживає по вулиці Софіївській, 18, але ця інформація вже могла застаріти. Едуардс завершив будівництво свого будинку десь наприкінці 1893-го – на початку 1894 років. Принаймні на планах міста, наприклад, М.М. Дитерікса 1894 року, цей будинок, ще не позначений, як, зрештою, і багато інших. Однак, як і у випадку з довідковими виданнями, такі плани готувалися заздалегідь. Вони не завжди враховували поточну забудову міста, а деякі є просто копіями давніших, як, наприклад, план Одеси А. Висковського, який з 1875 року майже без змін перевидавався щонайменше 17 разів (станом на 1910 р.). Лише з шостої виставки ТПРХ (1895) Борис Едуардс почав вказувати нову адресу: Софіївський провулок, власний будинок. На той час провулок був тупиковим, тут розвертався пушений згодом по вулиці Софіївській трамвай № 2. З боку вулиці Херсонської (нині Пастера) його перекривала міська лікарня № 2⁸. Вона знаходилася приблизно там, де на більш ранніх планах міста позначена дача архітектора Торрічеллі. Дотепер ще збереглися зведені цим зодчим у 1835 році будинки по вулиці Пастера у кварталі між вулицею Ольгіївською і названим провулком⁹. На прохання мешканців провулку лікарню знесли у 1904-1905 роках, бо вона заважала комунікації. Це, між іншим, уможливило будівництво на цьому місці публічної бібліотеки, зведеної у 1906 році архітектором Федором Нештурхом (нині Одеська національна наукова бібліотека).

Вулиця Софіївська.

Вид на Софіївський провулок з будинками
Л. Кароводіна і О. Швендера.
Сучасний вигляд.

Але повернімося до питання, де саме знаходився будинок, у якому квартирував Едуардс до того, як завершив будівництво власного? Зазначимо, що наприкінці XIX століття нумерація будинків по вулиці Софіївській розпочиналася не від початку Наришкінського спуску (нині Маринеска), а від Пересипу. У путівниках А. Висковського за 1875-й та 1884 роки у кварталі між вулицями Ольгіївська і Кінна будинки не позначені. Ця ділянка, швидше за все, була не забудованою. На 1884 рік вона фігурує як квартал № VI III-ої поліцейської ділянки, що належала інженеру дворянського походження Олександр Швендеру¹⁰. У 1880-ті роки за проектом архітектора Демосфена Мазірова (племінника мариніста Івана Айвазовського, який також мав власний будинок по цій вулиці під № 21), Швендер побудував доходний будинок у неоренесансному дусі. Судячи із нумерації, представленої в адресно-довідкових книгах за 1897 і 1898 роки, це будинок під № 18 а, що на розі вулиці Софіївської та однойменного провулку. З нього на той час розпочиналася нумерація в провулку. Навпроти, під № 18 б по вулиці Софіївській і № 2 Софіївського провулку знаходиться будинок Кароводіна, який той побудував на власній ділянці. Будинок Едуардса, відповідно, під № 4, а на-

⁷ Адресная и справочная книга г. Одессы / сост. Л.М. Лукашевский. – Одесса, 1901. – С. 39 (II паг.).

⁸ Див.: Майстровой Я. История Одессы в названиях улиц : топоним. справ. / Я. Майстровой. – Одесса, 2012. – С. 356.

⁹ Будинок по вул. Пастера, 11 (пров. Ляпунова, 16) збудований 1835 р. В.А. Пилявський вважає його творінням Г. Торрічеллі для Льва Потоцького, натомість В.І. Тимофеєнко приписує авторство архітектору Ф. Боффо. Див. також: Тимофеєнко В.И. Здания Одессы и их зодчие / В.И. Тимофеєнко. – Одесса, 2008.

¹⁰ Путеводитель по городу Одессе с подробным планом / сост. К. Висковский. – Одесса, 1884. – С. 52, 53 (II паг.).

проти, під № 3 – наступна за будинком Швендера позначена психіатрична лікарня Чаушанського. Та ж нумерація зустрічається і в адресно-довідковій книзі за 1901 рік. Щодо інших будинків, які дозволяють зорієнтуватися, то будинок, що на розі вулиць Софіївської та Ольгіївської, станом на 1897 рік позначений під № 14 (у ньому жив академік І.П. Павлов), а замикав квартал будинок Раллі, № 20 – на розі з вулицею Кінною. Нині ж будинок під таким номером знаходиться на квартал вище.

Будинок Едуардса в провулку Ляпунова. Зліва за будинком помітна стіна колишнього бронзоліварного заводу. Сучасний вигляд.

Згодом порядок нумерації змінився (див. прим. 14): будинку Кароводіна буде присвоєно № 1, Едуардса – № 3, а будинкам Швендера і Чаушанського, відповідно, № 2 і № 4 і т.д. Саме таку нумерацію ми зустрічаємо в адресно-довідкових книгах 1904-1905 років, де перші два будинки провулку з лівого і правого боків помінялися місцями, і цей порядок дотепер є незмінним.

Як уже говорилося, провулок певний час (1890-1893) носив ім'я Кароводіна. Двоповерховий будинок цього відставного корнета, зведений у стилі еkleктики (ліве крило з триповерховими надбудовами), приваблює елегантністю архітектури і гарним еркером. Історичний центр Одеси особливий тим, що у ньому кожен квартал стилістично й пластично пов'язані (на жаль, сьогодні ця гармонія у багатьох місцях руйнується постмодерними забудовами). Як і будинок Швендера, цей збудований у 1880-ті роки, і за деякими даними, був перебудований Мазіровим у 1890-ті. Швендер на той час проживав у власному будинку по вулиці Торговій, 6 (згодом на цьому місці було зведено доходний будинок Руссова), а

Леонід Кароводін жив у цьому ж будинку в Софіївському провулку, який також здавав у користування. На парадних сходах у картуші ще й зараз можна бачити літери "ЛК". У пізніший період будинок належав іншим особам. Напроти, через вулицю, палац Ольги Потоцької-Наришкіної, який у наступних власників викупив міський голова Григорій Маразлі з метою перетворити його на художній музей (1899).

Як вважає одеський дослідник творчості М.Д. Кузнецова Сергій Седих, на той час у палаці у його правому крилі (де був зимовий сад), орендували приміщення для майстерні Микола Кузнецов і Борис Едуардс. Ці відомості є у листуванні Кузнецова, наприклад, з Іваном Терещенком; це також підтверджує картина Миколи Кузнецова «У майстерні скульптора» із зібрання ОХМ, де впізнаваним є інтер'єр палацу Нарішкіних-Потоцьких. На картині зображений Едуардс і його натурниця за прізвиськом «овечка». Вона датована 1893 роком. Тож будинок Кароводіна був зручно розташований як для Едуардса, так і Кузнецова, який, зазначимо, на той час пересувався на милицях. Неподалік мешкала мати Миколи Дмитровича Кузнецова.

Кузнецов М.Д. В майстерні скульптора (Зняття форми). 1893. Полотно, олія. ОХМ.

Едуардс поєднував у собі художника і підприємця. Талант митця дістався йому за родоводом матері Кирякіної-Максимович та бабусі-іспанки, а підприємницький хист – по лінії батька, комерсанта ірландського походження. Після повернення з Парижа (1890) Едуардс заснував ательє художньо-промислової скульптури, яке мало в своєму розпорядженні піч для випалювання розпису на порцеляні (дався взнаки досвід нелегкої роботи в оточчі роки на заводі Белліно). Ательє було розташоване за адресою: вул. Софіївська, 18 на території ділянки, що належала Кароводіну. За кілька років Едуардс відкрив першу в Україні бронзову ливарню, про що свідчать оголошення в довідкових виданнях після 1894 року. Вона зазначена саме в Софіївському провулку. Як уточнюється в одному з оголошень: «напротів лечебниці Чаушанского». Факт місцезнаходження ательє Едуардса на перших порах на території, яка належала Кароводіну підтверджують уточнення в оголошенні за 1892 рік: «Софиевская улица дом Караводина № 18 против Манежа». Манеж, як відомо, був у лівому крилі палацу Потоцьких-Наришкіних, що навскіс від будинку Кароводіна. Нині це виставковий зал Одеського художнього музею¹¹. Хотів би відзначити одну особливість одеських оголошень поч. ХХ ст.: у них ви не знайдете топонімічної точності, оскільки орієнтиром для пошуку новояв-

лених обиралися відомі загалу об'єкти.

Будинок Кароводіна був популярним у художників. Так, протягом червня-грудня 1885 року в Одесі перебував Михайло Врубель і також квартирував у його стінах. Про це ми дізнаємося з його листа до сестри Анни від 29 липня 1885 року, у якому він вказує конкретну адресу – вул. Софіївська, 18, квартира № 10¹². До Врубеля вже восени приєднався Валентин Серов, який навідував свою одеську наречену і гостював у Кузнецова в його садибі Степанівці (нині Комінтернівський район Одеської області). Це загальновідомий факт. Не виключено, що з Едуардсом вони могли познайомитися ще в академії, тим більше, що у Серова і Едуардса був спільний знайомий – впливовий художник Микола Кузнецов, який у цей час зблизився з гуртком Сави Мамонтова у його підмосковній садибі в Абрамцево. У період 1884-1889 років Микола Кузнецов разом з Михайлом Врубелем та іншими художниками брав участь у розписі Кирилівської церкви в Києві. Принагідно зазначу, що саме 1885 року Едуардс (який три роки тому залишив Петербурзьку академію і повернувся до Одеси), організував у Малому біржовому залі свою першу персональну виставку (Стара біржа). Ще потрібно з'ясувати, де саме він мешкав після повернення із Петербурга.

У наш час присутність Врубеля в Одесі зафіксована кілька років тому встановленням меморіальної дошки художнику по вулиці Софіївській, 18. Парадокс у тому, що цей будинок був збудований лише у 1894 році за проектом архітектора Костянтина Попова, тобто

Рекламне оголошення із зазначенням адреси: вул. Софіївська, 18 та власного будинку з довідника «Адрес-календарь Одесского градоначальства» на 1890 та 1895 роки.

¹¹ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1890 год. – Одесса, 1889. – С. 14 (II паг.). Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1892 год. – Одесса, 1891. – С. 522 (II паг.). У розділі «Оголошення» розміщена реклама ательє Б.В. Едуардса. Вказана адреса ательє: вул. Софіївська № 18, буд. Кароводіна. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1894 год. – Одесса, 1894. – С. LV (II паг.). У розділі «Оголошення» розміщена реклама ательє Б.В. Едуардса. Вказана адреса ательє: Софіївська вулиця, власний будинок.

¹² Врубель. Переписка. Воспоминания о художнике / упряд. Э.П. Гомберг-Вержбинская, Ю.Н. Подкопаева, Ю.В. Новиков; авт. вступ. ст. Э.П. Гомберг-Вержбинская. – изд. 2-е, испр. и доп. – Л., 1976. – С. 47.

Назвація улиць	Полцейскій участокъ	Старый № дома	Новый № дома	Назвація улиць	Полцейскій участокъ	Старый № дома	Новый № дома
Софiев.	Херсон.	18а	2	Средн.	Петроп.	26	32
"	"	16а	4	"	"	29	33
"	"	16б	6	"	"	28	34
"	"	18	8	"	"	31	35
"	"	9а	9	"	"	30	36
"	"	20	10	"	"	31	37
"	"	9б	11	"	"	32	38
"	"	не б.	12	"	"	33	39
"	"	9б	13	"	"	34	40
"	"	22а	14	"	"	35	41
"	"	11а	15	"	"	36	42
"	"	22б	16	"	"	37	43
"	"	11б	17	"	"	40	44
"	"	24	18	"	"	39	45
"	"	13	19	"	"	42	46
"	"	не б.	20	"	"	41	47
"	"	13б	21	"	"	44	48
"	"	28	22	"	"	43	49
"	"	15	23	"	"	46	50
"	"	28б	24	"	"	45	51
"	"	30	26	"	"	48	52
"	"	32а	28	"	"	47	53
"	"	32б	30	"	"	50	54
"	"	34	32	"	"	49	55
"	"	36	34	"	"	52	56
Софiев.	"	16	2	"	"	51	57
пер.	"	4	3	"	"	53	59

Сторінка газети «Ведомости одесского градоначальства» за 3 грудня 1903 р. Фонд ОННБ. Згадані у публікації будинки виділені тоном.

Едуардс Б. В. Бюст «Шурка».
1889. Мармур. ОХМ.

Фото зроблене в майстерні скульптора. Публікується за виданням Шклярєвського О. С. «Три скульптури Едуардса» (1890).

на дев'ять років пізніше відвідин Врубелем Одеси¹³. Але справа навіть не в цьому. Згідно існуючої на той час нумерації, його будівельній предтечі був наданий № 24. Як видно з попередньої аргументації, нумерація по цій вулиці змінювалася. Тож, встановлена дошка Врубелю саме на цьому будинку, на мою думку, є помилкою. Її варто перенести на квартал нижче, на будинок Кароводіна (нині Софіївська, 8). Це підтверджує і документ, опублікований у «Ведомостях одесского градоначальства» (№ 261, 1903)¹⁴. Будинок Кароводіна під № 18 отримав № 8, а будинок № 24 – № 18, що відпо-

відає нинішній нумерації. Тоді ж у провулку помінялися місцями парні й непарні номери. Якщо посилатися на цей документ, то й номери будинків від вулиці Ольгіївської до Софіївського провулку з парного боку не збігаються з даними на 1897 рік. Будинок Швендера, який за новою нумерацією отримав № 6 на початку 1900-х років позначений під № 16 б, № 4 – 16 а, а на розі з вулицею Ольгіївською під № 18 а.

Нині в будинку Едуардса і його колишній ливарні знаходяться майстерні спілки художників та житлові помешкання. Зовнішній вигляд будівлі викликає сум. Про те, що цей будинок є

¹³ Відомості про цей будинок: Тимофеенко В.И. Здания Одессы и их зодчие / В.И. Тимофеенко. – Одесса, 2008.

¹⁴ «Сведения о домах г. Одессы, получивших новые номера». Відомості подані на основі «Постановления городской Думы от 12 сентября. (ДАОО, ф. 16, оп. 125, спр. 122а, арк. 35-41). Ведомости одесского градоначальства. – 1903. – 3 дек. – (№ 261). – С. 6.

пам'яткою архітектури місцевого значення і в ньому жив видатний одеський скульптор говорить лише металева табличка, встановлена десь наприкінці 2000-х років.

Висновки. Борис Вільямович (Васильович) Едуардс увійшов в історію українського мистецтва як талановитий скульптор, який успішно працював як монументаліст і автор камерних творів. Серед відомих робіт майстра бюсти Л. Пастеру (1889), Е. Андрієвському на Куяльнику (1894), скульптурна група “Христос і грішниця” (1899), бюст “Шурка” (1889), пам'ятники А. Пушкіну (1904) і М. Гоголю (1909) у Харкові, О. Суворову в Очакові (1904, 1907), Римніку й Ізмаїлі (1913, 1945) та ін.

Підприємливий «художник-скульптор» (як він себе називав) у 1890 році відкриває Ательє художньо-промислової скульптури за адресою:

вулиця Софіївська, 18, а за чотири роки – бронзову ливарню в дворіку власного будинку в Софіївському провулку, яка стала першою подібною майстернею в Україні.

Дане дослідження проливає світло на деякі обставини життя Едуардса до 1894 року, коли він остаточно переселився у власний будинок. На основі вищесказаного можна достатньо впевнено стверджувати, що Борис Едуардс квартирував у різних місцях Одеси. Останнім місцем проживання до переїзду у власне помешкання був будинок Кароводіна по вулиці Софіївській, 18 (нині № 8). Ця вулиця була дуже популярною у художників, особливо після відкриття в 1899 році у колишньому палаці Ольги Потоцької-Наришкіної Музею красних мистецтв (нині Одеський художній музей).

References

- Abramov, V.A., & Eremina, L.A. (Coms.). (2008). Nilus P. Pisma iz emigratsii, 1920-1937. Odessa : Optimum. [in Russian].
- (1889). Adres-kalendar Odesskogo gradonachalstva na 1890 god. Odessa, S. 14 (II pag.). [in Russian].
- (1891). Adres-kalendar Odesskogo gradonachalstva na 1892 god. Odessa, S. 522 (II pag.). [in Russian].
- [1895]. Adres-kalendar Odesskogo gradonachalstva na 1894. Odessa. [in Russian].
- Antonovich I. (1894) Skulptura B.V.Eduardsa, 1884-1899. Odessa. [in Russian].
- Gomberg-Verzhbinskaya, E. P., Podkopaeva, Yu. N. & Novikov, Yu. V. (Comps.) (1976). Vrubel. Perepiska. Vospominaniya o hudozhnike. izd. (2th ed.). Leningrad. [in Russian].
- Golovan V. (2014) 90 let so dnya smerti Borisa Eduardsa. Taymer. Retrieved from <http://timer.odessa.net> [in Russian].
- Golovko T. (2016). Yak restavruvali Kirilivsku tserkvu? Den. Retrieved from – Day, # 72-73. Retrieved from <http://day.kyiv.ua/uk/article/podorozhi/yakrestavruvaly-kyrylivsku-cerkvu> [in Ukrainian].
- [1890]. Katalog pervoy periodicheskoy vyistavki kartin, risunkov, akvareli, skulptury. Odessa. [in Russian].
- [1891]. Katalog vtoroy periodicheskoy vyistavki yuzhnorusskih hudozhnikov v Odesse. [Odessa]. [in Russian].
- (1892). Katalog III-y periodicheskoy vyistavki yuzhnorusskih hudozhnikov v Odesse. Odessa. [in Russian].
- (1893). Katalog IV-y periodicheskoy vyistavki yuzhnorusskih hudozhnikov v g. Odesse. [Odessa]. [in Russian].
- (1894). Katalog V-y periodicheskoy vyistavki yuzhnorusskih hudozhnikov v Odesse. – [Odessa]. [in Russian].
- Nilus P. (Com.) (1894). Illyustrirovannyiy katalog pyatoy vyistavki yuzhnorusskih hudozhnikov v Odesse. Odessa. [in Russian].
- [1895]. Katalog VI-y periodicheskoy vyistavki yuzhnorusskih hudozhnikov v Odesse. – [Odessa]. [in Russian].
- [1896]. Katalog sedmoy periodicheskoy vyistavki yuzhnorusskih hudozhnikov v Odesse. – [Odessa]. [in Russian].
- Lukashevskiy. L.M. (1901). Adresnaya i spravochnaya kniga g. Odessy. Odessa. S. 39 (II pag.). [in Russian].
- Maystrovoy Ya. (2012). Istoriya Odessy v nazvaniyah ulits : toponim. sprav. Odessa. [in Russian].
- Maniovich A. (2010). Razgovor s Sergeem, nashedshim rukopisi vospominaniy i dnevnik skulptora Borisa Eduardsa. Deribasovskaya-Rishelevskaya, 41, 169-197. Retrieved from http://odessitclub.org/publications/almnac/alm_41/alm_41_169-197.pdf [in Ukrainian].
- Pilyavskiy V.A. (Com). (2010). Zdaniya, sooruzheniya, pamyatniki Odessy i ih zodchie : spravochnik. Odessa. [in Ukrainian].
- Popovich V. (1969). Mihaylo Andrienko. Myunhen. [in Germany].
- Postanovleniya gorodskoy Dumy ot 12 sentyabrya 1902 g. (DAOO: f. 16, op. 125, delo 122a, l. 35-41).
- Timofeenko V.I. (2008). Zdaniya Odessy i ih zodchie Odessa. [in Ukrainian].
- (1903). Vedomosti odesskogo gradonachalstva. 3 dek. (# 261). C. 6. Odessa. [in Russian].